

ЖИТТЄВІ ЗАВДАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК МОДЕЛЮВАННЯ МАЙБУТНЬОГО

Анотація. Визначено роль життєвих завдань у проектуванні майбутнього, їх місце серед раціональних та ірраціональних, когнітивних та емоційних форм самопрогнозування. Встановлено, що життєві завдання синтезують часову і смислову перспективи, експлікуючи життєві домагання особистості. З'ясовано, що завдання є своєрідним персонологічним хронотопом, об'єднуючи у собі психологічний час-простір та сприяючи самоздійсненню.

Аннотация. Определена роль жизненных задач в проектировании будущего, их место среди рациональных и иррациональных, когнитивных и эмоциональных форм самопрогнозирования. Установлено, что жизненные задачи синтезируют временную и смысловую перспективы, эксплицируя жизненные притязания личности. Выяснено, что задачи являются своеобразным персонологическим хронотопом, объединяя в себе психологическое время-пространство и содействуя самоосуществлению.

Розгляд життя як особливої діяльності, спрямованої на творче самопроекування, самоактуалізацію, самоздійснення, є першочерговим завданням вітчизняної соціально-психологічної науки. Зрозуміти, як відбувається опанування мистецтва жити, проявлятися серед людей, у соціумі, розвиватися і отримувати задоволення від життя – вельми складна й актуальна наукова проблема.

Актуальність дослідження обумовлена недостатньою розробленістю проблеми прогнозування майбутнього. Дослідження життєвих завдань уможливує аналіз мотиваційно-смислової регуляції професійної, сімейної та особистої активності особистості. Розкриття природи життєвих завдань сприятиме побудові дієвої моделі самоздійснення.

Проблема життєвого планування та оптимізації самореалізації опинилася у центрі західних (З.Бомен, П.Глізон, Л.Мак-Ней, М.О'Доннел, М.Сомерс, Дж.Гібсон) та вітчизняних (К.Абульханова-Славська, Л.Анциферова, Т.Березіна, Д.Леонт'єв, Г.Міненко, Г.Яворська) соціологічних та соціально-психологічних досліджень. Артикуляція життєвих завдань як самостійного феномену, розпочата А.Адлером, К.Левінім, Е.Еріксоном, продовжується у роботах Г.Балла, А.Войскунського, Т.Петракової, К.Поліванової, Л.Сохань, А.Ленгле, Н.Кантора, С.Кінга. Лідруюче положення за темою дослідження належить Б.Литтлу з його „особистісними планами”, Д. Кеңрику та У. Генгстеду, що вивчають “еволюційні життєві завдання”, Дж. Норему з його „життєвими завданнями та стратегіями”, які бачать особистість у вигляді набору проблем, планів і завдань (див. Buss D., Cantor N.).

За А.Адлером, кожна людина протягом життя стикається з трьома глобальними завданнями: це праця, дружба і любов. Завдання визначають життєвий стиль і є взаємопов'язаними сторонами однієї проблеми – як жити конструктивно у навколишньому світі. К.-Г.Юнг вважає смисл життя рефлексивним життєвим завданням, на яке людина має знайти відповідь. Але це завдання виникає не перед кожним (див. Фрейджер Р., Фейдимен Дж.).

Для В.Франкла людське життя в цілому є завданням. Завдання змінюється не лише від людини до людини відповідно до особистісної своєрідності, але й від часу до часу – відповідно до неповторності ситуації. Цінності чекають моменту, коли прийде їхній час, коли неможливо буде упустити неповторну можливість їх реалізувати (Франкл В., с.47-48).

Життєві завдання нерідко розуміються як завдання розвитку. Так, за Е.Еріксоном, „нове життєве завдання – це низка виборів та випробувань. Це криза, яка може завершитися успішно чи нанести шкоду життєвому циклу, що загострить майбутню кризу” (с.454).

Завдання розвитку окреслюють особливий період, під час якого індивід має можливість довести людям, що він може виконувати певні дії, має якусь здібність. Існують певні критерії успішності розвитку, сам індивід і його оточення можуть виступати в ролі журі. Завдання розвитку буде вирішеним, якщо навколишнє середовище організоване як сценарій розвитку, тобто послідовність розгортання завдання розвитку у часі. Чимало завдань розвитку є культурними феноменами, що визначають соціальні приписи.

Життєві завдання, на думку N.Cantor, J.F.Kihlstrom, S.Zirkel, це свідомі цілі, які людина приймає і ставить перед собою у певні моменти життя. Це важливі, афективно забарвлені, особистісно значущі інтереси, уподобання, що зумовлюють зусилля особистості з самореалізації. Вони визначають надії і мрії людини, мають зв'язок з її особистою історією і майбутнім. Розуміння життєвих завдань сприяє вірному трактуванню дій і вчинків людини. Зміна життєвої ситуації може покращити усвідомлення життєвих завдань та трансформувати їх. За А. Каспі, ситуація змін відкриває можливості і для успіху, і для провалу, і для змін, і для стабільності (див. Поливанова, с.42).

Життєві завдання актуалізуються безпосередньо перед зміною життєвої ситуації, під час цієї зміни і після неї. Водночас залишається незрозумілим, що саме стимулює особистісні трансформації, що є первинним – ситуаційні зміни чи внутрішня активність. Неясно також, у чому різниця між позачасовими завданнями і завданнями, що пов'язані з відповідними віковими періодами. Виникають запитання і з приводу специфіки завдань порівняно з життєвими цілями.

Незважаючи на наявність зарубіжних робіт, присвячених феномену життєвих завдань, все ще залишається поза увагою дослідників їх роль у моделюванні людиною власного майбутнього. Темпоральність людського існування вимагає поглибленої уваги до способів операціоналізації домагань особистості, проєкції у майбутнє бажаного рівня актуалізованості внутрішнього потенціалу, рівня зрілості.

Відповідно, **метою статті** є спроба означити роль і місце життєвих завдань у проєктуванні майбутнього. Передбачається передусім охарактеризувати соціально-психологічну природу життєвого завдання та здійснити порівняльний аналіз різних форм прогнозування майбутнього.

Методологічною підвалиною запланованого дослідження є екзистенційно-гуманістичний підхід до самоздійснення особистості. Як пише представник екзистенційного аналізу А.Ленгле, людина стоїть не лише перед завданням самостановлення та формування Я. Існують ще три фундаментальні сфери здійснення реалізованої екзистенції – фундаментальні екзистенційні мотивації, які складаються із прагнення людини:

- впоратися із світом, умовами, в які він нас ставить, та можливостями, які пропонує;
- впоратися із життям – ростом, дозріванням, кінцевістю існування і пов'язаними з нею бажаннями і стражданнями;
- відкритися своєму майбутньому, всьому, що має статися, і тому більшому цілому, у взаємозв'язку з яким людина себе відчуває, - тобто, діючи, присвятити себе сенсу (сс. 40-41).

Отже, життєвими завданнями є способи операціоналізації найкардинальніших життєвих домагань, що забезпечують самоздійснення. У завданнях певним чином синтезується актуальне ставлення людини до світу, життя і смерті, минулого і майбутнього і відшукується форма втілення бажаної якості життя, якого людина варта, яке відчуває для себе достойним.

Людина створює проєкції свого майбутнього через життєві завдання. Проєктів розглядається завжди набагато більше, ніж завдань. Щоб проєкти стали завданнями, людина має оцінити, зважити:

- їхню ймовірність;
- сприятливість зовнішніх умов;
- свої сили, енергію;
- те, від чого вона відмовляється заради втілення даного бажання.

Життєві завдання, які людина ставить перед собою, виступають одиницями структурування її майбутнього. Вони стають соціально-психологічним забезпеченням життєвих планів і домагань, враховуючи соціальний контекст, ставлення оточення, ситуаційні змінні.

Життя квантується на етапи нормативними кризами, втратами, зрадами, професійними досягненнями, появою дітей та іншими доленосними подіями, що нерідко провокують ненормативні кризи. І кожний новий етап життя стає етапом змістової періодизації, на кожному передбачається

вирішення нового завдання. Завдання можуть актуалізовуватися, переосмислюватися під час певних кардинальних змін в житті людини, у ході переживання доленосних подій, в результаті зміни курсу руху. Завдання визначають і суб'єктивний зміст, глибинну цінність майбутнього процесу життєздійснення, і зусилля особистості, спрямовані на саморух, саморозвиток, розгортання потенціалу.

Кожне завдання має свої умови, тобто реальні обмеження та сприятливі обставини, передбачає готовність самої людини, її близького оточення, а інколи і соціуму в цілому. Життя може сприяти вирішенню поставленого завдання, а може створювати численні перешкоди в його реалізації. Якщо людина ставить перед собою вірне завдання, вона враховує умови його реалізації, ситуаційні змінні, внутрішні детермінанти. Адекватні завдання сприяють не лише продуктивності, успішності, але й суб'єктивному задоволенню життям.

Як слушно зауважує Дж.Келли, прогноз майбутнього є найважливішою функцією психіки. Процес передбачення циклічний за своєю природою, про що свідчить розроблена У.Найссером модель сприймання і переробки інформації. Людина завжди використовує прогностичні схеми, що готують до сприйняття дійсності, і без таких готових трафаретів нічого не засвоюється (див. Фрейджер Р., Фейдимен Дж.). Залежно від сили антиципаційного потенціалу, який має особистість, створюються передумови для формування більш-менш вдалих антиципаційних схем реальності, виникають індивідуальні способи самопрогнозування (І.Батраченко).

Життєві завдання можуть визначатися як креативний спосіб вибіркового втілення, реалізації найважливіших для людини і найреальніших у контексті ситуаційних змінних форм самопрогнозування. Через завдання ми орієнтуємось у спектрі можливих варіантів майбутнього, обираючи той варіант, якому приписуємо ранг найбільш наповненого потенційним сенсом. У завданнях взаємодіють внутрішні прогностичні схеми, що спираються на відрефлексований досвід, та актуальні ситуаційні детермінанти.

Щоб побачити специфіку життєвих завдань, форми самопрогнозування можна умовно поділити на дві групи за критеріями домінування когнітивного чи емоційного начала, враховуючи довготривалість, рівень енергетичного забезпечення та реалістичність.

1. Когнітивні, структуровані, раціональні форми прогнозування:

- життєва перспектива – картина майбутнього, що включає складний взаємозв'язок подій, які очікуються; відтворює загальну спрямованість, враховуючи потенції розвитку; може бути не лише позитивною; не передбачає вольових зусиль;
- життєва програма – цілісна модель життєвого шляху, матриця життєвих цілей щодо всіх сфер життя; деталізує кроки досягнення; завжди позитивна; передбачає вольові зусилля, певну суб'єктність;
- життєва ціль – заздалегідь запланований результат того, що бажається;

- життєвий план – конкретизація цілей у хронологічному і змістовному аспектах;
- життєва стратегія – спосіб реалізації цілей у певному порядку і послідовності.

2. Емоційні, неструктуровані, ірраціональні форми прогнозування:

- мрія – наочний, дуже інтимний образ бажаного майбутнього; часова перспектива від короткочасної до дуже довготривалої;
- надія – стійке, вперте емоційне передбачення, майже самонавіювання; перспектива частіше довготривала, інколи – все життя;
- фантазія – не дуже інтимна проекція у майбутнє неусвідомлюваних бажань;
- бажання – потяг, що відображає потребу; переживання, які переходять у дію завдяки великій енергетиці;
- передчуття – переживання ймовірності певних подій (як позитивних, так і негативних) у недалекому майбутньому.

Життєві завдання важко віднести суто до раціональної чи емоційної групи. Такі завдання переживаються людиною дуже інтенсивно, оскільки відтворюють пошук нових сенсів, глибинних підвалин існування та самопроявів. Екзистенційний зміст завдань передбачає їхнє усвідомлення і структурування. Рівень енергетичного забезпечення та реалістичність життєвих завдань вищий за інші форми самопрогнозування. За довготривалістю їх можна порівняти з життєвими цілями, оскільки завдання орієнтують на цілий період життя, який розгортається між двома нормативними чи ненормативними кризами.

При порівнянні завдань з цілями кидається в очі фіксованість цілі на конкретному, заздалегідь запланованому результаті, тоді як при постановці завдань справа не так в результаті, як у процесі. Завдання спрямоване на процес самоздійснення, який треба наповнити певним сенсом. Наприклад, у людини виникає ціль знайти собі роботу за спеціальністю, у непоганому колективі, з хорошою зарплатнею, з кар'єрними перспективами, не дуже далеко від дому. А життєве завдання у цей період буде формулюватися як спроба реалізувати себе, свої здібності, свої потенції саме у професії. Постановка завдань передбачає досягнення певної якості життя, відповідної розгорнутості потенціалу, а не лише якогось окремого результату.

При формулюванні цілей людина орієнтується на вибір засобів їх досягнення. Ціль завжди довільна, вона не виникає сама собою лише під впливом ситуації. Людина ставить її і відповідає за її досягнення. Буває, ціль виправдовує засоби, а інколи ціль вимагає насилля над обставинами чи над собою. Життєве завдання передбачає передусім розгляд і врахування умов його реалізації. Воно не довільне, а пост довільне і тому не передбачає надмірної суб'єктності. Навпаки, очікується повага до ситуації, обставин, людей, що навколо.

Самоздійснення, етапи якого розпочинаються з нових життєвих завдань, – це не просто черговий цикл розгортання потенціалу. Це зміни себе

і свого життєвого світу у теперішньому під впливом власного минулого, якщо набутий досвід усвідомлено, відрефлексовано. Водночас це й трансформації життєвого світу під впливом майбутнього, яке очікується, планується, сприймається як бажане і достойне.

Нараз це і зміни себе під впливом далекого і близького оточення. Під далеким оточенням мається на увазі соціокультурний контекст з його традиціями, стереотипами, нормами. До близького оточення входять рідні, друзі, кохані, вороги, тобто всі позитивно і негативно значущі люди з їх впливами, експектаціями, домаганнями. До кола значущих людей можуть входити і взірці для наслідування, ідеали, що жили дуже давно. Тому при постановці завдань годі забути про інтерперсональний контекст.

Отже, самоздійснення, яке планується і розгортається шляхом постановки життєвих завдань, відбувається у психологічному просторі, просторі стосунків і психологічному часі, ціннісному часі життя. Психологічний простір синтезує у собі простір соціальний (культура, нація, етнос, релігія) і простір особистий, індивідний. Психологічний час зіставляється з тривалістю життя і можливою самореалізованістю, ступенем прояву себе, своїх потенцій, мірою саморозкриття, самоактуалізації.

При постановці життєвих завдань людина враховує відразу дві конститутивні площини життя: часову і просторову. Самоздійснення розгортається у часі життя, структуруючи його відповідним чином, та у просторі значущих стосунків, у ціннісному, моральнісному просторі соціальної взаємодії. Психологічний простір під впливом життєвих завдань також переструктурується: хтось стає для людини соратником, близьким товаришем, чимось більшим, а хтось втрачає свій колишній статус. Тут відіграють роль і взаємні чи односторонні почуття обов'язку, і відповідальність, і взаєморозуміння.

Самопізнання у плині життя з усіма його обмеженнями і сприятливими обставинами є важливою умовою постановки життєвих завдань. Мається на увазі пізнання не лише теперішнього часу у саморозвитку, а й набутого досвіду, і погляду вперед, прогнозування. Під час визрівання чергового життєвого завдання має враховуватися транспектива життя, його панорама.

Висновки. Життєві завдання – це спосіб реалізації найважливіших форм самопрогнозування, які є найреальнішими з точки зору готовності до них як самої людини, так і зовнішньої ситуації. Вони є завданнями на самоздійснення шляхом чергового сенсопородження чи сенсокоригування.

Зовнішні умови життя та внутрішні умови розгортання потенціалу, які враховуються при постановці життєвих завдань, є їхнім невідривним контекстом, поза яким ніяке дієве прогнозування майбутнього неможливе. У завданнях взаємодіють, синтезуються внутрішні прогностичні схеми, що спираються на відрефлексований досвід, батьківські сценарії, актуальні ситуаційні змінні. Життєві завдання задають масштаб, пролонгованість самоздійснення та його продуктивність

Життєві завдання, які людина ставить перед собою, виступають одиницями смислового структурування її майбутнього. Завдяки завданням

людина орієнтується у спектрі варіантів майбутнього, обираючи той варіант, для якого є реальні умови, якому вона приписує ранг найбільш наповненого потенційним смислом. Якщо людина ставить перед собою адекватні життєві завдання, вона стає продуктивною і успішною, створюючи таким чином реальну можливість розгортання власного потенціалу.

Життєві завдання синтезують часову і смислову перспективи, через них експлікуються найголовніші, найглобальніші життєві домагання особистості. Вони є своєрідним персонологічним хронотопом, оскільки об'єднують у собі як психологічний час, так і простір.

Література

Buss D., Cantor N. (eds.) *Personality psychology: Recent trends and emerging directions*. N. Y., etc.: Springer-Verlag, 1989.

Фрейджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, эксперименты, упражнения*. – СПб, 2001.

Франкл В. *Психотерапия на практике*. – СПб, 1999.

Эриксон Э. Молодой Лютер. Психоаналитическое историческое исследование. – М., 1996.

Поливанова КН. *Психология возрастных кризисов*.- М., 2000.

Лэнглэ А. Грандиозное одиночество. Нарциссизм как антропологическо-экзистенциальный феномен // Московский психотерапевтический журнал.- №2.- 2002.- С.34-58.

Фрейджер Р., Фейдимен Дж. *Личность: теории, эксперименты, упражнения*. – СПб, 2001.

Батраченко І. *Вступ до психології антиципації*”.-Дніпропетровськ, 1996.